

ІГОР СОХАНЬ,
прозаїк і публіцист, Канада

Принцип самодостатності

У статті більше запитань, ніж відповідей. Процес глобалізації допоміг багатьом країнам досягти відносного добробуту в історично стислі терміни. Швидке зростання світової економіки почало супроводжуватися кризами у найбільших економіках. Можливо, настав час зупинитися, щоб розібратися, чи потрібно торгувати з іншими країнами, чи можна воювати з близькими сусідами і які способи має держава, аби змусити власних громадян працювати?

Ми говоритимемо про самодостатність держави, щоби зрозуміти, наскільки можливо і чи потрібно зберігати, розвивати велику державу, не використовуючи переваг у сфері торгівлі, не залучаючи інші країни для власного розвитку і процвітання, а просто залишаючись самим собою і вирішуючи суто внутрішні проблеми.

Щоб говорити про самодостатність держави, необхідно зіставляти. Важко порівняти “якісь” держави і вирішити, “яка краща або більше чи менше коштує”, яка може бути самодостатньою, а яка ні.

Уміння порівнювати країни — це мистецтво, якщо не маніпулювання фактами, спритний обман, що його важко спростувати. Країни порівнюють за сукупністю показників задля певної мети, тому рідко можна зустріти порівняння Сінгапура (історично маленька частина Малайзії) та Гренландії (більша частина Данії).

У сучасному світі сформувалося кілька великих країн, або конгломератів країн, що їх незрідка порівнюють між собою і стосовно яких заведено порівнювати інші: Європейський Союз, США, Китай, далі йдуть Японія, Австралія, Росія, Індія, Південна Корея, Бразилія, Нігерія...

Спробуймо порівняти Росію і США, але так, щоб за можливості не використовувати відомі економічні показники, котрі мало що скажуть про долю країни у перспективі 10, 20 і 30 років.

Росія — найбільша у світі країна за територією, але вона оточена різними за рівнем розвитку і державним устроєм країнами, обтяжена несприятливими для життя людини територіями північніше від певної широти. Чи можна порівнювати Росію в плані територіальних багатств, наприклад, із Фінляндією, де мешкає близь-

ко 5 млн осіб, чи Росію потрібно порівнювати з Туреччиною, населення якої становить, мабуть, понад половину населення Росії?

Порівняння — річ непроста, воно має свої хитрощі.

Найбільші території на початку XXI століття мають Російська Федерація і США. США — дуже складна, незвичайна країна, рідкісна, компактна. Штатам, можна сказати, пощастило. На півночі Канада. Територія США і Канади в сукупності більша за Росію. Канада — окрема держава, але її мова, віра, культура близькі мешканцям США. У Канаді, з точки зору конгломерації зі США, франкомовний Квебек із особливою культурою має питому вагу, більшу за питому вагу Татарстану+Дагестану в Росії, але в політично неформальному конгломераті США+Канада він менший, і США+Канада — це однорідніша конгломерація. Територіально США+Канада розташовані істотно вигідніше, ніж Росія, оскільки ці дві країни практично займають весь материк. З огляду на географічну широту і компактність Північної Америки, яку зі сходу та із заходу омивають два океани, наявність величезних запасів прісної води (Великі озера, могутні річки), місце розташування США+Канада “коштує” набагато більше, ніж Росії. Немає сенсу порівнювати країни за наявністю природних ресурсів, оскільки вони вичерпні, їх важко видобувати, їх легко купувати, і не вони роблять державу державою, в якій комфортно жити. Клімат, вода, наявність добрих і, головне, відсутність проблемних сусідів вартують географічно більше. У цьому сенсі США+Канада коштують куди дорожче за Росію за рівності територій.

У Росії мешкають 140 млн громадян. США+Канада налічують 400 млн, якщо не більше, оскільки значна частина Мексики теж використовується конгломератом США+Канада, тим паче, що ці три країни об'єднані зоною вільної торгівлі NAFTA (що охоплює понад 500 млн населення), а в південних штатах США багато хто розуміє і вивчає у школі іспанську мову, якою розмовляють мексиканці.

Якщо не порівнювати США і Росію з точки зору продуктивності інших показників, що стосуються темпів комерційного чи соціального розвитку держав, про значущість яких можна сперечатися (адже вони часом виявляються наріжним каменем), а обмежитися лише розмірами, цінним географічним положенням і населенням, США+Канада+Мексика мають бути набагато дорожчими за Росію.

У даній праці вже окреслено масштаб порівняння. Так, Європейський Союз ще якось можна порівнювати із північноамериканським конгломератом; Китай та Індія, напевно, ще очікують свого часу, але країни другого ешелону, включно з Бразилією та Індонезією (населення кожної перевищує населення РФ), поки дуже далеко від цього.

Утім, країни можуть мати “вартість” крім площі й чисельності населення, і такі маленькі в цьому плані країни, як Сінгапур, Швейцарія, і більші малонаселені скандинавські країни можуть “коштувати” більше, ніж Філіппіни чи Індонезія. Але близько десятків років (принаймні Філіппіни) в такому аспекті зможуть мати більшу вартість.

Росія обтяжена геополітичним положенням та історичними складностями розвитку. Тоді як США посідають виняткову позицію на мапі світу, що лише примножує їй без того багатий потенціал країни.

Можна вимагати, щоб США не використовували силові важелі в політичних та економічних операціях. Марно сперечатися із сильним, сперечатися потрібно зі сперечальником. Із сильним потрібно показати свою силу, об'єднавшись, щоб можна було сперечатися. Мало показати силу в якийсь момент, оскільки така сила може нічого не коштувати за рік, ба навіть за хвилину. Сильного вчора можуть відкинути на узбіччя за першої-ліпшої нагоди. Пригадаймо розкішний і могутній давній Рим, пригадаймо Єгипет або Персію. Однак чому сформувалися поняття Османська, Римська, Австро-Угорська, Російські, Британська імперії, але не прийнято говори-

ти про Німецьку, Пруську, Французьку, Індійську або Китайську імперії й тим па-че про “Сполучно-Штато-Американську”, “Голландсько-Нідерландську” або Датську? На мій погляд, здатність маніпулювати історичними обставинами — як у сприятливі, так і в несприятливі часи, вміння завжди залишатися самодостатніми, неспроможними, коли сила виявляється слабшою за хитрощі, одержувати щось і втрачати щось і при цьому не калічити себе, — все це допомогло цим країнам стати не зруйнованими імперіями, що канули в Лету, а залишатися самими собою стільки століть. Можна лише мріяти, наприклад, про швейцарську імперію, оскільки навіть теоретично така імперія навряд чи можлива.

Динаміка історичних процесів у ХХ столітті пришвидшилася, і наприкінці століття після низки кардинальних подій, особливо значущих у масштабі чверті століття — світових війн, а потім розпаду складної конфігурації світу, що виникла навколо СРСР у вигляді протистояння капіталістичних і соціалістичних країн, економічні зв’язки, нарешті, порушені катастрофічними світовими війнами, створили глобальний світ. Він завирував... Виникли бульбашки раптово роздуваних країн. Ці бульбашки то тут, то там лопаються, оскільки бульбашки — це бульбашки, і вони часто лопаються на фінансовому, фондовому, майновому ринках, причому лопання бульбашок — не завжди ознака чи провісник катастрофи.

Світ наприкінці минулого століття, об’єднаний глобалізацією, свободою, можливістю миттєвого розвитку за історично стислими мірками, раптово став акселератом, дорослим підлітком, що не навчився користуватися своїми можливостями, оскільки “у тата і мами це все починалося по-іншому і не настільки рано” і, технічно кажучи, не було кому акселерата навчити.

Ще важче осмислити ці процеси, оскільки “мислителі” мають не лише опрацювати ширший обсяг, а й, як завжди, спілкуватися з іншими “мислителями”, а це потребує часу, до того ж непросто знайти порозуміння. У сучасному світі легше і швидше створити й зареєструвати компанію, що приносить високий прибуток, ніж опублікувати статтю в науковому часопису. Ми маємо зважати на інерційність процесу обговорення.

Утім, можна зупинитися і не поспішати, оскільки і світ, здається, теж готовий зробити зупинку.

Зупинитися і подумати, як жити.

Чи повторювати те, що було раніше? Демократію заведено ляяти, і можна заробити статок, нічого більше не роблячи, — тільки писати ганебні статті про демократію. Гітлер, Сталін і шановний Мао вирости на зорі нової банальної європейської демократії, яка виникла після Першої світової війни і яку почали використовувати формально, фривольно. Світ розвивався не всупереч і не завдяки новим лідерам демократії, а поза ними.

Світ робить зупинку. Думає. Це трапилося вперше. Світ замислився.

Уперше ми збагнули, що не потрібно лізти в будинок сусіда, навіть якщо двері відчинені, адже ми вже розуміємо, вивчили, що там не знайдемо того, чого немає в нашому будинку.

Сконала проста стратегія: ввіймати іншого, посадити в клітку, примусити робити те, що тобі потрібно, і можна самому нічого не робити. Наприклад, створи спільне підприємство з видобутку корисних копалин. Запроси компаньйона, замани в клітку; багато хто потягнеться, всі працюватимуть...

Ні, не будуть.

Проста стратегія породжує проблеми, заздрість і нерозуміння: чому я не можу закатати в бляшанку інших і користуватися ними як консервованим тунцем або сардинами в олії, оскільки кожна людина може знайти того, кого вона може закатати в бляшанку. Така проста стратегія не працює.

XX століття добігло кінця. Воно, на жаль, ще повторюватиметься, але людина рано чи пізно зрозуміє, що не можна бавитися іншими людьми (дякувати Кантові) як річчю.

В останні двадцять років XX століття виявилось вигідно виводити виробництво в країни дешевої робочої сили, де, головне, люди працювали. Це дало змогу дешево виробляти товари широкого вжитку, що скрізь мали попит. Умовно кажучи: нафта і газ — це теж товар широкого попиту, і простіше видобувати цей товар в інших країнах, де люди працюють. Стимул працювати один — “за великі гроші”, але за суцільних злиднів великі гроші не можуть мати мінової вартості. Це створило феномен, котрий у даній статті немає можливості обговорювати: заробляти великі гроші і не мати можливості витратити, мати можливість купити завод за середньомісячну зарплату пересічного громадянина і не мати бажання, оскільки, щоб розкрутити цей завод, потрібно мати вихід зовсім на інших людей і вибити великі замовлення з метою оживити виробництво, інакше працівники, збунтувавшись, можуть засудити власника як неефективного господаря, посадити його у в'язницю, в піку хазяїну віддатися державі.

Створити закон легко, домогтися виконання важко, але нема нічого простіше, ніж ухвалити закон покарання неефективного власника. Проблема тільки в тому, що коли власник неефективний, що з нього візьмеш, куди він подінеться, а якщо власник ефективний, де його знайдеш, як наздоженеш.

Ми підійшли до межі, яка розділила світ.

Торгівля всередині держави легко відстежується, якщо поставити касові апарати в кожному магазині та вимагати реєстрації всіх контрагентів. У зовнішній торгівлі важко встежити, як відбувається процес купівлі-продажу. Добре, коли торгують товарами всередині країни. Це природний процес, який не потребує зайвого регулювання.

Але ми маємо розуміти просту істину: будь-яка зовнішня торгівля відрізняється від простого обміну і схеми *купи-продай*, оскільки працюють наймані працівники в інших країнах, які більше нічого не додадуть країні покупця. Купуючи в іншій країні, ніби запрошуєш гастарбайтерів, котрих дуже просто, здається, вигнати з країни. Деяка простота гірша за злодійство. Якщо працюють: шують, кушнірюють, випилюють, збирають механізми працівники в інших країнах, що залишається робити власним громадянам? Спекулювати на акціях, нерухомості, працювати в головній компанії, що управляє філіями, або у сфері обслуговування: в дорогих ресторанах, у масажних студіях. У будь-якій державі необхідні нянечки, прибиральники, механіки, так само, як учителі, вчені й управлінці. Проблема виникає, якщо вирвати із суспільства класстер виробників, замінивши його торговцями. Торгівля — це специфічна форма діяльності. Торгівля створює і руйнує цивілізацію. До торгівлі не можна ставитися, як до святого вітварного місця, головного джерела доходів, торгівля значуща для держави, формує її, але торгівля — підступна сила, позаяк сила виробників зазвичай буває слабшою за торгівлю. Торгівля — це також найліпший спосіб сховатися, знеособитися. Якщо в країні заборонено вивезення капіталу, зовнішня торгівля дасть змогу зробити так, щоб прибуток осідав там, де хочеш. Зовнішня торгівля — найкращий спосіб сховатися від критики для неефективної держави.

Торгівля посідає провідне місце і приносить більший прибуток, ніж виробництво. Так склалося на основі переконання, що торгівля — більш ризикована справа, ніж виробництво, тому й більша норма прибутку має бути закладена в торгівлі. Упродовж тисячоліття торгівля була ризикованою діяльністю, оскільки караван міг загинути в пісках, корабель потрапити у шторм, перекинутися й осісти на глибині моря-океану. Усе це було так раніше, поки торгівля не стала основним джерелом доходу не виробника, а держави, яка навчилася діставати прибуток від зовнішньої

торгівлі. Державі виявилось простіше захищати зовнішню торгівлю, ніж своїх виробників. Таким чином, прибуток від торгівлі могли одержувати не тільки торговці, а й держава, яка забезпечувала захист торгівлі. Якщо ризик зменшився, оскільки захисником готова стати держава, торгівля (втративши статус ризикованої операції) набула перевагу перед виробництвом.

Виниклі необмежені можливості у “вільному світі” створили обмеження в країнах дорогої робочої сили, в розвинених країнах. Не всі могли знайти роботу в нових умовах, щоби конкурувати з працівниками в інших країнах. Досвід початку нового ХХІ століття спонукає перейти до імперативу — країни з населенням понад 300–500 млн мають забезпечувати себе самі, і зовнішню торгівлю, виведення активів або виробництва в інші країни потрібно жорстко контролювати, оскільки разом із дешевими працівниками отримуєш ще більше своїх утриманців, громадян, які мають право голосу, але не мають “гідної” роботи. Проголосують “вони”, але “ти” роботи не знайдеш і не подякуєш. Офшоризація виробництва = люмпенізації, і це може змінити країну.

Громадяни попри всю свою різноманітність мають розуміти спільні цінності й бути готовими платити за свій спосіб життя. Досвід останніх кількох десятиків років аж ніяк не переконує нас, що можна жити в державі, нічого не витрачаючи і всім користуючись.

Глобалізація відкрила для обговорення проблему: чи можна використовувати громадян своєї країни чи краще, дешевше, вигідніше використовувати найманих працівників в інших країнах для розв’язання якихось внутрішніх і зовнішніх проблем? Виявилось, можна, але все одно доведеться платити. Щойно ми дійшли усвідомлення, що “за все потрібно платити” (“торговий принцип”), то стосовно держав це означає, що громадяни мають розуміти світ, в якому живуть: якщо працює хтось інший в іншому світі, а ти не працюєш, тобі краще не буде. Глобалізація виявилася зовсім не такою, як мріялося, оскільки, ясна річ, виникають внутрішні проблеми в державах, які сподівалися, що можуть просто використовувати нагромаджений капітал: дороги, інфраструктуру, виробничі потужності, інтелектуальний потенціал громадян, оскільки не можна забувати основний капітал — трудову етику, звичку працювати, довіру до держави, котру важко заслужити.

Проблема держави — як змусити громадян працювати?

У цьому я вбачаю виняткове право держави на насильство. Вимагати дотримуватися закону і підписаних домовленостей можуть приватні фірми, здатні карати злочинця, нехай не цілком легітимним, спірним, але дієвим чином, наприклад, телефонувати о третій ранку або постійно стукати у двері й вимагати негайно сплатити борг.

Єдине, чого не можуть робити приватні фірми: змушувати людей народжувати частіше і працювати більше. Це найвища прерогатива держави. Так, людина готова працювати в одній державі й не готова — в іншій. Добра держава — це інкубатор, в якому хочеться зростати, працювати й розмножуватися. Погана держава — це віртуальна клітка, в якій розумієш, що в тебе немає майбутнього. Бувають різні сім’ї (чимало їх, до речі, розпадаються), держава — це теж свого роду сім’я. Сім’я — це умовна близькість особистостей. Безумовна близькість особистостей, як кажуть романтики, — це дружба, іноді кохання. Натомість держава — це випадкове об’єднання особистостей, які мають властивість згуртовуватися. Відтак держава — це природне об’єднання особистостей, які на тривалий час погодилися прийняти одну сталу, постійну мету. Але в реальному світі виникають ускладнення.

У демократичному суспільстві громадянина важко змусити працювати, бо дуже легко видавати, ніби не можеш працювати або не можеш знайти роботу. Відомі випадки, коли мавпи в зоопарках після пологів раптом знову непояснювано швидко знову демонстрували зовнішні ознаки вагітності. Як потім з’ясовувалося — тільки заради того, щоб їх і далі краще годували.

Демократія виникла, базуючись на принципі, що всі мають працювати, і тільки тоді люди рівні. Людина, яка працює, не може бути рівною в загальноприйнятій державній системі координат тій людині, яка не працює не тому, що не може, а тому, що не хоче. Однак ми розуміємо, що просто так людину працювати змусити неможливо. Простіше змусити воювати, ніж працювати. Людина буде працювати лише тоді, коли хоче працювати, і все багатство держави — торг держави з громадянином та успішні спроби залучити людину на роботу. Щоб це зробити, держава має надати гарантії, хоча кожен може користуватися ними на власний розсуд. А держава може виявитися слабкою в основній своїй силі.

У традиційній сім'ї утриманнями були ті, хто не міг знайти роботу, яка б приносила сім'ї прибуток: удови, тітки, старці, але вони, як правило, старанно виконували якісь прості щоденні функції у господарстві. У державі, що виросла з великої сім'ї, що робити з тими, хто не хоче працювати? Куди їх подіти? Їх можна утримувати лише тоді, якщо держава нагромадила кошти чи отримує прибуток від зовнішньої торгівлі, яка не враховується в балансі поточних доходів і витрат однієї великої сім'ї. Або ж тими, хто не може працювати, можна знехтувати?

У ХХІ столітті світ уподібнився ранньому Середньовіччю, про передчуття повернення якого вже сто років говорять, згадуючи добу, коли відбувалися хрестові походи, а два світи — європейський і неєвропейський — жили ізольовано. Це важливо пам'ятати, розуміючи, що два світи на цій планеті поки, здається, легко можуть поміститися, як вони поміщалися стільки сотень років.

* * *

Нафта, газ неприродним чином об'єднали країни, які цілком могли б жити окремо.

Продаж нафти, газу, як і здавання внайм територіального рекреаційного майна, — це проституція, продаж того, що треба використовувати у своїй країні, у своїй сім'ї. Це не означає, що слід заборонити продаж нафти й рекреаційних благ, як неприродно вимагати заборонити займатися сексом поза сім'єю. Але продаж нафти не має стати таким рентабельним, щоб більшість забажала за рахунок цього жити.

Скільки ми пам'ятаємо історію, людина жила торгівлею. Найбільший прибуток приносила торгівля з "чужими" країнами, хоча завжди всі торгували всередині своєї країни, і це було простіше, тож навіть школяр міг після школи торгувати, пропонуючи пляшку холодної води на автотрасі або стояти зранку за прилавком і продавати свіжі булочки.

Настав час сказати, що торгівля з іншими країнами має стати невігідною. Навіщо вона? Немає сенсу обмежувати свободу зовнішньої торгівлі, але кожна країна має право обтяжувати зовнішню торгівлю тими чи іншими товарами, оскільки єдина користь від держави, крім охоронної, — це стимулювання громадян, щоб вони працювали і працювали, не порушуючи закон. Тобто закон має бути таким, щоб його не хотілося порушувати не через страх покарання, а внаслідок згоди із законом. СОТ і всі жорсткі обмеження цієї організації немає сенсу скасовувати, але СОТ використовуватимуть ті країни, які зможуть. Очевидно, норми СОТ будуть постійно використовуватися для конфліктів, але якщо значення зовнішньої торгівлі падатиме, конфліктувати з питань норм торгівлі між країнами стане складніше. Самодостатні великі країни будуть торгувати так, як їм зручно, звісно, використовуючи всі можливі важелі, включно з військовою загрозою. Для несамодостатніх країн це створить імпульс до об'єднання, тож, наприклад, Венеція, котра була колись центром світової торгівлі й має намір відокремитися від Італії, у новий час може опинитися в "конфлікті бажаного і дійсного".

Якщо торгуєш з іншими країнами, отримуєш вигоду (інакше не торгуєш). Іноді ця схема не працює. Наприклад, виводиш в інші країни виробництво, купуєш дешевше продукт, далі виникають проблеми: де залишати прибуток? Якщо виробляєш в іншій країні, де це дешевше, розумно і прибуток залишати в тих країнах, де податки з прибутку менші. Цей казус не так просто розв'язати. Гірше, якщо використовуєш інших, а не своїх, якщо і виробляєш, і заробляєш в іншій країні, де це зараз вигідніше, але хочеш жити у своїй країні, як це потім узгодити? Як переказати гроші, адже легально цього не можна зробити, оскільки кожна держава заборонятиме таку діяльність. З точки зору держави всі карти відкриті, й ніхто свої великі компанії, фінансистів і бізнесменів не хоче обдурити. Держава просить пояснити: чому не можеш використовувати як працівників наших громадян? Кожен бізнес несе витрати, і в нормальному податковому кліматі витрати відраховуються з доходів. Проблема виникає, коли прибуток можна підраховувати, користуючись різними законами. Вільна торгівля корисна малому бізнесу, оскільки все, що можна, і так удається списати, проте великий бізнес із чистим прибутком у кілька мільярдів потрапляє в глухий кут глобалізації. Іноді торгівля вигідна, оскільки овочі, фрукти, бавовну дешевше купити там, де їх вирощують. Це правило працювало минулого століття. Тепер можна вирощувати все, що забажаєш, де забажаєш, аби хтось був готовий це робити. Ніхто не створюватиме плантації кавового дерева в Гренландії й не видобуватиме вольфрам у Німці, тож торгівля не зникне. Але слід погодитися, що головне завдання кожної держави — змусити громадян працювати. Інакше така недієздатна держава рано чи пізно загине, загрузнувши в проблемах торгівлі, коли торговці виявляться ціннішими за виробників.

Раніше держави були потрібні громадянам, щоб захищати майно, кордони, охороняти устрій, а тепер держави потрібні, щоби бодай якимось стимулювати громадян, аби вони працювали, аби хоч щось робили, шукали роботу. Майно тепер можна зберегти в будь-якій надійній країні вельми широкого кола. Час сказати “Вибач-прощай” охоронній державі, державі насильства, але як можна змусити людину в демократичній державі щось робити, якщо легко зімітувати вагітність, як роблять деякі мавпи в зоопарку, й отримати додатковий пайок? З державою не сперечаються. Всі розуміють, що держава — це найзручніший інструмент маніпулювання іншими. Скажуть: повинен працювати — нема проблем, підеш працювати, але можна оскаржити вимогу держави, можна втекти кудись у самій державі або за кордон. Держава намагається стати ефективним способом обману громадян, щоби ті були, з одного боку, захищені від світу, а з іншого — змушені жити у світі, ніби жодної держави й помічника немає. Добра держава хитрує з громадянами. Людина має бути змушена працювати. Їй треба знаходити роботу самій. Це не означає, що всі мусять працювати на фабриці, яку контролює держава, чи в бюджетній організації. Але не можна використовувати державу, щоб нейтралізувати природну здатність до виживання, яку марно придушувати.

Якщо розглядати людину і державу з анархічної точки зору — коли і як одвічні вороги один з одним поділяться й угамуються, то держава програє людині, оскільки людина “коротше” держави, вона смертна і може закрити будь-яку державу, просто стуливши повіки, коли небіжчику закривають очі. Держава так гратися зі смертю не може. Щойно закриє держава очі, ніхто її більше не згадає, будь-яка держава може стати історичною Месопотамією за лічені роки. Громадяни мають берегти свою державу, щоби вона не стала Месопотамією. Добре жити в Римі, котрий ми пам'ятаємо, погано жити в Римі, котрий ми забули.

Людина визначається тим, як долає труднощі: що втрачає, що залишається. Усе життя — труднощі. Людина не камінь, котрий лише вода із часом точить. Держава теж змінюється, може стати іншою державою, пройшовши крізь різноманітні ви-

пробування, революції, війни, захоплення якимись ідеями, котрі, наче вода, із часом і камінь точать. Є люди, які витримали труднощі, таких поважають. Держави теж у цьому сенсі як люди, їх шанують, якщо вони витримали випробування.

Треба прославляти стійкі держави, й історія прославляє. У даному разі я не називаю держави, які треба прославляти, але є держави, які зобов'язані й далі зберігати стійкість, бо якщо й вони впадуть і розваляться, як розкішний Рим, ми ризикуємо втратити тисячоліття. Можна сказати, що із занепадом Римської імперії ми, сучасні жителі планети, нічого не втратили. Водогін, каналізація стали кращими, ніж у давньому Римі, розваги, мабуть, стали гіршими, оскільки був утрачений голий ентузіазм простої насолоди. Хліба більше, видовищ менше. Хоча що називати видовищем? Якщо ходиш на стадіон і вболіваєш за команду, яка виконує на полі зрозумілі тобі функції, можливо, це не настільки видовищно, як війна, в якій лишень у минулому столітті було задіяно стільки людей, скільки не жило на всій планеті в часи Давнього Рима. Неможливо оцінити людину і світ, оскільки вартість і цінності можуть бути здобуті таким чином, який унеможливує порівняння.

Як показала історія, яку ми знаємо і цінімо, держави мають зберігати не свою ідентичність, а “особистість”, інакше ми мало чим відрізняємося від тварин, від яких ми і так мало чим відрізняємося.

Держави, бережіть “особистість”!

Держава — це умовність. Франція, Німеччина, Італія — приклад держав, що продовжують жити всередині нової держави. Європейський Союз — це не спроба домінування, в чому дорікають США. Європейський Союз — це раціональне прагнення розбудувати “замкнений цикл” держав на зразок США+Канада. “Замкнений цикл” — це самодостатність. Це нові демократичні імперії. У новому столітті немає сенсу відкривати Америку, шукати і знаходити короткий шлях в Азію, хоча можна прорити новий Панамський канал у Нікарагуа. Сучасні 3D-технології дають змогу виробляти будь-який продукт у будь-якій точці світу. Далі починають “купечитися” старі технології, кипіти колишні відносини та зв'язки, які не можна визнати несуттєвими. Вони є і залишатимуться певний час.

Світ на планеті Земля не можна зробити одноманітним. Принаймні так мені вбачається найближчий час на сто років уперед. Найкращий сценарій виживання — це локалізація географічних сегментів зростання, щоб колишнє життя існувало в одних сегментах і певні групи країн не могли, об'єднавшись чи воюючи між собою, сформувати варварську навалу на Рим, якщо використовувати давній Рим як поняття в історії, а не як стигму.

XXI століття має стати епохою ізоляції, ізоляції й ізоляції. Якщо повернутися до глобалізації, світ у даному стані глобалізації не витримає. Ізоляція — вибір нового часу. Ізоляція може бути різною. Відлюдництво — найкрасивіший спосіб ізоляції; згадуєш Босха — “Іоанн Хреститель у пустелі”. Інакше побачиш іншу картину — “Апофеоз війни” Верещагіна.

Якщо суспільства забороняють наркотики, продаж спиртних напоїв неповнолітнім, і щоб одержати право керувати автомобілем на дорозі, літати куди хочеш на своєму літаку або піти на полювання, громадянинові потрібно одержати ліцензію і скласти тест. Але як можна визнати право людини на війну? Про це навіть писали в газетах: як можна забороняти вісімнадцятилітнім хлопчикам пити пиво, але вимагати, щоб вони їздили в танках, літали в літаках і вбивали інших хлоп'ят.

Уникнути великої, страшною війни в новий час, напевно, можна тільки самоізоляцією великих країн.

Ми мусимо погодитися, що на певний час якимсь країнам треба дати спокій, що ми підійшли до того рубежу, коли великі країни зможуть використовувати дрібні

країни, периферійні, але не великі. Великі країни, або конгломерати країн через свої розміри вже не вміщаються, умовно кажучи, “в одному басейні”.

Кінець історії, про який Ф.Фукуяма писав у своїй класичній праці, — це впевненість у тому, що новій історії як реалізації ідеалу Маркса, Прудона не буде, світ назавжди залишиться демократично-капіталістичним. Це не означає, що всі країни невдовзі неодмінно стануть демократичними і капіталістичними. Це значить лише одне: поки не можна запропонувати людству жодної іншої продуктивної форми організації суспільства, крім демократичного капіталізму. Якщо погодитися з цим (а я згоден у цій розвідці), доведеться визнати, що у світі можуть існувати абсолютно різні цивілізації, як це й було завжди: і в Новий час, і за Середньовіччя, і в той давній час, коли десятки тисяч людей у різних кінцях світу — в Єгипті та Мексиці — роками зводили величні непотрібні піраміди або створювали кам'яні статуї заввишки до двадцяти метрів на узбережжі острова Пасхи.

Цю роботу не можна використовувати для валідизації розширення кордонів держави, вступу до блоку з іншими державами або примусу людини працювати чи жити там, де вона не хоче. У статті йшлося про те, що епоха насильства добігла кінця, стала непотрібною. Це не всі розуміють. Ідеться про самодостатність і деяку штучно створювану ізоляцію, оскільки реальної повної ізоляції на цій планеті навряд чи можна досягти, навіть якщо намагатися.